

SURXONDARYO – BUYUK TAMADDUN BESHIGI

Matchonova Mashhura

*O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi**Islomshunoslik fakulteti Tarix (islom tarixi va manbashunosligi) yo'nalishi**2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Qadim Surxon vohasining O'zbekistonda vujudga kelgan ilk sivilizatsiyaga qo'shgan hissasi haqida ma'lumot beriladi. Shuningdek, o'lkaning bugungi kungacha saqlanib qolgan boy arxeologik va turistik yodgorliklari haqida ham qisqacha ma'lumotlar keltirib o'tiladi.*

Kalit so'zlar: *ilk tamaddun, Termiz, Biyo qishlog'i, paleolit, mezolit, neolit, eneolit, bronza davrlari, Teshiktosh g'ori, Machay g'ori, Zarautsoy darasi*

O'zbek xalqi va davlatchiligi tarixida Surxon vohasining ham alohida o'рни mavjud. Chunki Surxon vohasi tarixi juda uzoq davrlarga borib taqaladigan qadim maskandir. O'tmish tariximiz uchun nihoyatda muhim bo'lgan arxeologik yodgorliklarning ham aksariyat qismi shu vohada joylashgan, qolaversa, voha hududi insoniyatning eng qadim ajdodlari makon tutgan zamin hamdir. Voha hududida joylashgan Zarautsoy tasvirlari ibtidoiy odamlar tafakkur va tasavvuri asosida yaratilgan bo'lsa, o'z ahamiyati jihatidan Sopollitepa obidasi o'troq tarzda turmush kechirgan ajdodlarimizning bebaho ilk manzilgohlari sanaladi. Jarqo'tonda shakllangan dastlabki shaharsozlik madaniyati mamlakatimizda urbanizatsiyaviy rivojlanish yuzaga kelgan jarayonlarning debochasidir. O'zbek davlatchiligining ilk tonglari ham shu zaminda qaror topgan qadim Baqtriya hududlari bilan chambarehas bog'likliklar kasb etadi. Mamlakatimiz hududiga janubdan yov hamla qilgan davrlarda ham voha axli qalqon bo'lgan. Yuksak falsafiy-axloqiy aqidalarga asoslangan zardushtiylik dini negizlarining yuzaga kela boshlagan ma'naviy, ruhiy qadriyatlari shakllanishida ham vohaning munosib hissasi bor. Jahon fotihlaridan biri sanalgan Aleksandr Makedonskiy aholining jasorati va mardligiga qoyil qolgan. Salavkiylar va Yunon-Baqtriya podsholiklari davrida voha axlining mahalliy madaniyati qadim ellin madaniyati bilan omuxtalashib, hatto unga ta'sir o'tkazgan qudratli Kushonlar saltanatining ravnaqi ham bevosita ana shu tabarruk zamin bilan chambarchas bog'liq. Voha ahli o'rta asrlar sharoitida ham mamlakatimiz tarixida, qolaversa, Sharq xalqlari tarixida muhim rol o'ynadi. O'rta asrlar mobaynida mintaqada shakllangan barcha davlatlar taraqqiyotida ana shu qadim maskanning munosib o'рни mavjud. Hatto sohibqiron Amir Temur xazratlari ham davlatchilik ramzi sanalgan tug' va nog'orani piri Sayyid Baraka qo'lidan Termiz yaqinidagi Biyo qishlog'ida qabul qilib olgan edi. O'rta asrlar davrida vohada yashagan ko'plab allomalar diniy va dunyoviy bilimlar taraqqiyotiga o'zlarining munosib ulushlarini qushganlar. Insoniyat ma'naviy xazinasini boyitgan islom dini ravnaqida ham zamin ilm ahlining o'рни juda katta. Surxon vohasida qadimda aholining ijtimoiy yashash tarzi ular foydalanilgan mehnat qurollari diniy tasavvurlariva terib termachilik bilan

shug‘ullanganligi va ularning va vohada qadimiy inson yashagan makonlar va yodgorliklar. Tarixning ilk bosqichlari va uning tarixiy ahamiyati. Ma’lumki, insoniyat taraqqiyotidagi madaniy tarixiy davrning ilk bosqichi mehnat qurollari toshdan yasalganligi sababli paleolit (grekcha “palayos” qadimgi, “letos” tosh degan ma’noni bildiradi), ya’ni qadimgi tosh davri deb ataladi. Olimlar insoniyat tarixida uzoq davom etgan tosh davrini quyidagi bosqichlarga bo‘ladilar:

1. Qadimgi tosh davri (paleolit).
2. O‘rta tosh davri (mezolit).
3. Yangi tosh davri (neolit).
4. Mis tosh davri (eneolit).

Paleolit davrida mehnat qurollari takomillashib, inson hayoti ham o‘zgarib bordi. Shunga ko‘ra paleolitning o‘zi ham uch bosqichga bo‘linadi: ilk, o‘rta va so‘nggi paleolit. Shuni alohida ta’kidlash joizki, O‘zbekiston hududida eng qadimgi odamlar 1 mln yildan ziyod vaqtdan beri, ya’ni ilk paleolit davridan buyon yashab kelayotganligini arxeolog olim O‘.Islomov isbot qilib berdi. O‘.Islomovning yozishicha, “O‘zbekiston hududida odamning paydo bo‘lish tarixining ilk bosqichlariga oid yodgorliklarni o‘rganish 1938-yildan boshlangan. Shu-yili A.P.Okladnikov boshliq ibtidoiy davr arxeologiyasini o‘rganish otryadi Boysun tumanidagi Surxondaryoning Zovtalashgansoy darasida joylashgan Teshiktosh g‘orini tadqiq qildi. Dengiz sathidan 1500 m balandlikdagi g‘orning uzunligi 21 m, eni 20 m, balandligi 79 metrni tashkil qiladi. Umumiy-maydoni 300 kv. m, shundan 100 kv. m joyi neandertallar yashaganligiga guvohlik beruvchi arxeologik materiallarga ega. Yodgorlik 5 ta madaniy qatlamdan iborat. Bu hol manzilgoh bir

necha marotaba tark etilganligidan dalolat beradi. g‘orning har bir qatlamida bittadan, ba’zilarida ikkitadan gulxan qoldiqdari saqlanib qolgan. Bu gulxanlar atrofidan ko‘plab tog‘ echkisi, bug‘u, sirtlon, ayiq, quyon va har xil qushlarning suyak qoldikdari topilgan. Eng muhimi, yuqori madaniy qatlamdan 9–10 yoshlardagi neandertal bolaning qabri topilganligi yodgorlikni dunyoviy ahamiyatga molik darajaga ko‘tardi”. Ushbu antropologik topilma katta qiziqish uyg‘otdi va mutaxassis olimlardan G.F. Debes, M.M. Gerasimov, M.D. Gremyaikiy va V.A.

Alekseevlar uni o‘rganishda jonbozlik ko‘rsatdilar. Aniqlanishicha, topilgan neandertal bola kalla suyagining hajmi 1450 sm kub bo‘lib, uning‘ irqiy jihatdan Yevropa va Old Osiyo guruhiga mansub ekanligi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Teshiktosh g‘orini qazish natijasida malum bo‘ldiki, undagi kishilarning asosiy va muhim kasbi kiyik, arxar, tog‘ echkisi va boshqa hayvonlarni ovlash bo‘lgan. G‘ordan topilgan hayvonlarning 667 ta suyagidan 649 tasi kiyik suyagidir. Ov ko‘p odamlar ishtirokini talab qilganligi sababli u ibtidoiy odamlarni birga harakat qilishga jipslashtirgan asosiy omillardan biri edi. Yaralangan yirtqich hayvon bilan olishuvda ko‘pincha odamlar halok bo‘lganlar, ular qo‘lga kiritgan o‘ljalarini birga baham ko‘rganlar. Ayollar termachilik, ya’ni mevacheva terish, ildiz kovlash bilan

shug‘ullangan va mehnat qurollari tayyorlaganlar.[1:6,7,14] Viloyatdagi yana bir qadimiy makon Machay g‘ori mezolit, ya’ni o‘rta tosh davrining yirik yodgorligi bo‘lib,

Boysun tog'i etaklaridagi Machay soyining yuqorisida joylashgan. Mezolit davrining mashhur yodgorliklaridan biri Surxon vohasidagi Machay (Boysun) g'or-makonidan ko'plab suyak va tosh qurollar topilgan. Suyak qurollar bigiz, igna, kabilardan iborat bo'sa, tosh qurollar - pichoqlar, arrasimon qurollar, kesgichlar, ushatgich toshlar, nayza va o'q uchlari kabilardir. Bu qurollarning o'ziga xos belgilari mavjud bo'lsa ham Yaqin Sharqdagi mezolit yodgorliklaridan topilgan tosh qurollarga o'xshab ketadi.[2:54] Zarautsoy qoya rasmlari – Surxondaryo viloyati Sherobod tumani janubi-g'arbiy Hisor tog'larining Ko'hitang tizmasida dengiz sathidan 2000 metr yuksaklikda o'rin olgan qoya kamarida chizilgan qadimiy qoya rasmlar yig'indisidir. Bu hududda turli darajada saqlangan o'nlab rasmlar 1940-yillarda topib o'rganilgan. Badiiy sahnalarga ega yaxshi saqlangan rasmlar esa Zarautsoy qoya kamari rasmlari sanaladi. Soy o'zanidan 9 metr yuqorida o'rnashgan va kunchiqar tomonga qaragan qoya ayvoni og'zining yuksakligi 3–4 metr, eni 3–5 metr, chuqurligi 3 metr. Ayvonning ichki yuzasiga rasmlar va yozuvlar chizilgan.[3:33,34]

Surxondaryo viloyatining tarixi buyuk sivilizatsiyalarning boshlanishiga borib taqaladigan qadimiy ildizlarga ega. O'zbekistonning ushbu ajoyib go'shasi o'zining tarixiy yodgorliklari va go'zal tabiati bilan mashhurdir. Viloyat maftunkor manzaralari va betakror tabiiy manzillari bilan tanilgan Hisor, Bobotog', Ko'hitang tog'lari etaklarida joylashgan. Hududda topilgan mineral suvlarning boy zaxiralari dam olishning muhim manbai bo'lib, shifobaxsh xususiyatlarga ega. Surxondaryoga sayohat qiziqarli tajriba bo'lib, unda O'zbekiston uchun noodatiy landshaftlar bilan tanishish, rang-barang me'moriy obidalarini ko'rish va ushbu hududning o'ziga xos madaniyatidan bahramand bo'lish mumkin. Shuningdek, hududda Qizil kanyon, Boybuloq g'ori, Xo'ja Gurgur ota massivi, Machay g'ori, Sangardak sharsharasi, Teshiktosh g'ori, Dinozavr izlari, Karishoto daralari, Kaptarxona kanyoni, Xo'jayikon tuz koni, Kanbeshbuloq meteorit ko'li, Panjob darasi, Surxon davlat qo'riqxonasi, Kampirtepa qal'asi, To'palang suv ombori, Qoratepa va Fayoztepa arxeologik yodgorliklari, Hakim at-Termiziy maqbarasi va Sulton Saodat majmuasi va yana ko'plab turistik obyektlar o'rin olgan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, O'zbek xalqi va davlatchiligi tarixida Surxon vohasining alohida o'рни mavjud. Chunki Surxon vohasi tarixi juda uzoq davrlarga borib taqaladigan qadim maskandir. O'tmish tariximiz uchun nihoyatda muhim bo'lgan arxeologik yodgorliklarning ham aksariyat qismi shu vohada joylashgan, qolaversa, voha hududi insoniyatning eng qadim ajdodlari makon tutgan zamin hamdir. Voha hududida joylashgan Zarautsoy tasvirlari ibtidoiy odamlar tafakkur va tasavvuri asosida yaratilgan bo'lsa, o'z ahamiyati jihatidan Sopollitepa obidasi o'troq tarzda turmush kechirgan ajdodlarimizning bebaho ilk manzilgohlari sanaladi. Jarqo'tonda shakllangan dastlabki shaharsozlik madaniyati mamlakatimizda urbanizatsiyaviy rivojlanish yuzaga kelgan jarayonlarning debochasidir. insoniyat tarixning ajralmas qismi ekanligi, uning asosiy davrlari va taraqqiyotining tadrijiy bosqichlari to'g'risida, ularning uzviy bog'liqligi va davomiyligi, tarixiy voqealarning vorisiyligi va qonuniyligi haqida tasavvurga ega bo'lishi lozim. Bundan tashqari o'lkaning O'rta Osiyo, xususan O'zbekiston tarixida tutgan o'рни va roli, shunindek, qadimgi davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotini

har tomonlama chuqur o'rganish , bugungi hayotga tatbiq etish ham dolzarb masalalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Surxondaryo tarixi. O'quv-uslubiy qo'llanma. D.T.Yakubova. – T.: “Lesson Press” nashriyoti. 2022. – 246 bet.
2. Sagdullayev A.S. O'zbekiston tarixi, I kitob [Matn] / A.S. Sagdullayev. - Toshkent: “Donishmand ziyosi” MCHJ, 2021. - 624 b.
3. O'zbekiston tarixi. (Eng qadimgi davrlardan bugungi kungacha) I jild [Matn] / A.Asqarov [va boshq.]. – T.: “Ma'naviyat”, 2022. – 456 b.
4. <https://uzbekistan.travel/uz/o/surxondaryo-qadimiy-sivilizatsiyalar-beshigi/>

